

Вознюк О.В. Самоосвіта і самовиховання педагога як основа його професійного розвитку // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції // Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ-Вінниця, 2010. – С. 18-21.

УДК 371.2 (09)

Вознюк О.В., к.п.н., доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,

САМООСВІТА І САМОВИХОВАННЯ ПЕДАГОГА ЯК ОСНОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ

Рассматриваются проблемы самовоспитания и саморазвития современного педагога в процессе его профессионального роста. Подчеркивается, что инновационное развитие образования невозможно без понимания учителя как активного субъекта, который познает и трансформирует себя в процессе деятельности, поскольку субъектность учителя становится перспективой развития и ученика, когда вне самообразования идея личностного и профессионального развития учителя не может осуществиться.

Ключевые слова: самообразование, самовоспитание, профессиональное и личностное развитие педагога, профессионально-педагогическая подготовка.

The problems of self-education and self-development of the contemporary teacher are examined in the process of his professional growth. It is underlined that innovative development of education is impossible without understanding of the teacher as an active subject which cognizes and transforms himself in the activities process, since the subjectivity of the teacher becomes the prospect of the students' development, when outside the self-education the idea of personality and professional development of a teacher can not be realized.

Keywords: self-education, self-education, professional and personality development of a teacher, professional and pedagogical training.

Як засвідчує аналіз наукових джерел, у сучасних умовах розвитку освітнього простору освіти політика провідних держав світу все більш концентрується на модернізацію освітньої сфери, на її переходу від репродуктивної авторитарної освіти до освіти інноваційного, гуманістичного, прогресивного типу. Відтак, у контекст підготовки сучасного педагога входять потреби суспільства, його замовлення, які визначають мету професійно-педагогічної підготовки, яка потребує розробку методичних та технологічних напрямів реалізації цього процесу. Загалом, мета професійно-педагогічної підготовки педагогів визначається замовленнями суспільства, яке потребує досвідчених, багатограних, творчих фахівців, професійні та особистісні якості яких фокусуються навколо таких понять, як компетентність, компетенція фахівця, його готовність та соціальна адаптованість до професійної діяльності.

У науковій літературі розкривається низка проблем професійного становлення вчителя: розвиток творчого педагогічного мислення (В.І. Загв'язинський, Н.В. Кузьміна, Ю.Н. Кулюткіц С.Д. Максименко, Р.П. Скульський,

Л.М. Фрідман та інші), становлення професійно-педагогічного спілкування (Г.О. Балл, М.И. Боришевський, В.М. Галузяк, М.М. Заброцький, В.О. Кан-Калік, С.О. Мусатов, В.А. Семиченко, Н.В. Чепелева, Т.С. Яценко та інші), формування професійної готовності до педагогічної діяльності (О.А. Абдулліна, С.Л. Братченко, В.В. Каплінський, О.С. Карпов, Г.О. Нагорна, С.І. Ніколенко, В.О. Сластьонін, Л.Ф. Спирін, та інші), професійна адаптація молодих вчителів (С.Г. Вершловський, О.Г. Мороз, Т.С. Полякова, Т.Д. Щербан та інші), підвищення кваліфікації педагогічних кадрів (С.Б. Єлканов, Є.Г. Костяшкін, Ю.М. Кулюткіц М.М. Поташнік, І.П. Радченко та інші) тощо.

При цьому надзвичайно важливим постають проблеми самовиховання і саморозвитку сучасного педагога у процесі його професійного зростання. Цьому і присвячена наша стаття.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що самовиховання та самоосвіта педагога пов'язані із свободою особистості, що на рівні синергетичної методології постає головним принципом самодетермінації людини. Як пише М.І. Нещадим, свобода вибору є необхідним атрибутом кожної відкритої системи, коли за умов свободи вибору якісно змінюються і зміст, і організація діяльності в системі освіти. Реалізація принципу свободи вибору у педагогічному процесі сприяє підвищенню його ефективності, розвитку самостійності вихованців, допомагає розв'язати проблему відчуженості їх від навчального середовища, оскільки навчальна діяльність тут значно активізується, що зумовлюється вільним вибором вихованця; викладання набуває

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

необхідної варіативності та диференційованості; суб'єкт навчання стає реальною рушійною силою навчально-виховного процесу, співпрацює з педагогом; структура процесу навчання стає мобільнішою, змінюючись відповідно до обраного варіанта; методи навчання збагачуються самоосвітою, самовихованням, саморозвитком, самовдосконаленням особистості вихованця; свобода вибору характеризує взаємозв'язок і взаємодію учасників навчально-виховного процесу [5, с. 684].

Зазначені аспекти свободи педагога реалізуються у триадній моделі змісту самовиховання О.І. Кочетова [6, с. 518], яка включає самопізнання, самовідношення та саморегуляцію (рис. 1).

Загалом, інноваційний розвиток освіти неможливий без розуміння вчителя як активного суб'єкта, що пізнає і перетворює себе в процесі діяльності, оскільки суб'єктність вчителя стає перспективою розвитку й учня. Поза самоосвітою ідея особистісного і професійного розвитку вчителя не може здійснитися. Так, соціологи стверджують, що перспективою розвитку суспільства є трансформація діяльності в самодіяльність (загальносоціологічний закон), розвитку в саморозвиток, освіти в самоосвіту. Під самоосвітою традиційно розуміють здійснювану людиною пізнавальну діяльність, яка: по-перше, реалізується добровільно; по-друге, керується самою людиною; по-третє, необхідна для вдосконалення будь-яких якостей людини, яка сама це усвідомлює [1; 4].

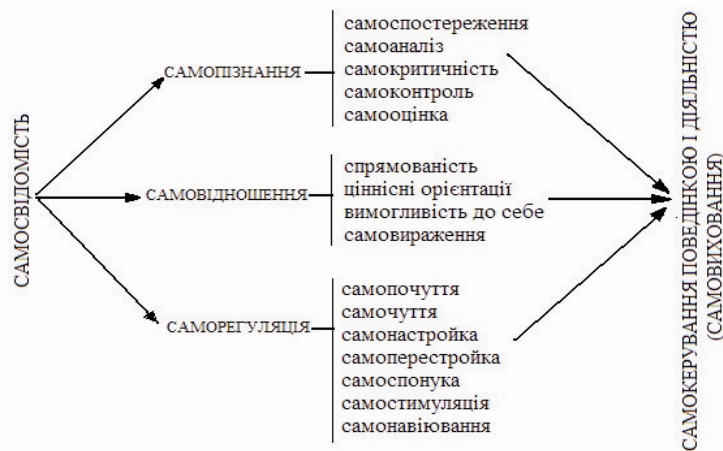

Рис. 1. Взаємозв'язок і взаємозалежність самосвідомості і самовиховання

Важливими є умови, за яких процес самоосвіти відбуватиметься ефективно. Аналіз психологопедагогічних джерел дозволяє стверджувати, що самоосвіта педагога буде продуктивною, якщо:

- 1) У процесі самоосвіти реалізується потреба педагога до власного розвитку і саморозвитку.
- 2) Педагог володіє способами самопізнання і самоаналізу педагогічного досвіду, а педагогічний досвід вчителя постає чинником зміни освітньої ситуації, коли педагог розуміє як позитивні, так і негативні моменти своєї професійної діяльності, визнає свою недосконалість, а отже, є відкритим для змін.
- 3) Педагог володіє розвинутою здібністю до рефлексії. Педагогічна рефлексія є необхідним атрибутом вчителя-професіонала (під рефлексією розуміється діяльність людини, спрямована на осмислення власних дій, своїх внутрішніх відчуттів, станів, переживань, аналіз цієї діяльності і формулювання висновків). Під час аналізу педагогічної діяльності виникає необхідність отримання теоретичних знань, необхідність оволодіння діагностикою і самодіагностикою, необхідність надбання практичних умінь аналізу педагогічного досвіду.
- 4) Програма професійного розвитку вчителя включає можливість дослідницької, пошукової діяльності.
- 5) Педагог володіє готовністю до педагогічної творчості.
- 6) Здійснюється взаємозв'язок особистісного і професійного розвитку і саморозвитку, які постають цілісним комплексом, в якому всі його аспекти взаємно потенціюють (підсилюють) один одного [3].

Розглянемо ці умови детальніше. Сьогодні від вчителя потрібна готовність гідно зустрічати кожну професійну ситуацію, бути готовим до перепідготовки в швидко змінних умовах. Активність людини в цих умовах, як стверджують психологи, може бути спрямована направлена на краще і все більш повне пристосування до середовища за рахунок своїх власних резервів і внутрішніх ресурсів, де ключовим чинником динамічного розвитку виступає саморозвиток. Під саморозвитком розуміється власна активність людини зі зміни себе, в розкритті, збагаченні своїх духовних потреб, творчості, всього особистісного

потенціалу. Саморозвиток інтегрує діяльність суб'єкта, спрямовану на розвиток характеру, здібностей і індивідуальності. Саморозвиток, за І. Кантом, це “культивування власних сил”. Для М. Мамардашвілі в цьому понятті значущим є акт збирання свого життя в ціле, як організація своєї свідомості в ціле.

У західноєвропейській етичній традиції – це культура само формування особистості, яка передбачає розвиток вільного мислення людини на фундаменті культурної спадковості і затверджує пріоритет творчого над історичним. Цей процес постає гарантом збереження і вдосконалення сучасної культури і цивілізації.

Під професійним розвитком розуміється зростання, становлення, інтеграція і реалізація в педагогічній праці професійно значущих особистісних якостей і здібностей, професійних знань і умінь, активне якісне перетворення людиною свого внутрішнього світу, що приводить до принципово нового її ладу і способу життєдіяльності. При цьому професійний саморозвиток – це динамічний і безперервний процес самопроектування особистості.

Існують різні підходи до класифікації стадій професійного зростання вчителя. У класифікації Р. Фуллера виділяється три стадії: стадія “виживання” на першому році роботи в школі; стадія адаптації і активного засвоєння методичних рекомендацій 2-5 років роботи; і стадія зрілості, що настає, як правило, через 6-8 років і характеризується прагненням переосмислити свій педагогічний досвід, бажанням самостійних педагогічних досліджень. Кожному з цих етапів властиві специфічні інтереси педагогів. Так, перший етап відмічений особистими професійними проблемами, коли відбувається формування педагога уявлення про себе як професіонала. Другий етап характеризується увагою вчителя до своєї професійної діяльності. Третій етап характеризується зростанням творчої потреби.

При цьому уявлення про себе і педагогічну діяльність вимагає узагальнення й аналізу. На думку Д. Бурдена, саме на цій стадії можлива організація дослідницької діяльності вчителя. А механізмом розвитку і саморозвитку, у свою чергу, виступають самопізнання і самоаналіз педагогічної діяльності. Під самопізнанням розуміється діяльність вчителя, спрямована на усвідомлення своїх потенційних можливостей і професійних проблем. Самоаналіз же – це прихована від безпосереднього спостереження, але істотна сторона професійної діяльності педагога і його життєдіяльності взагалі, це такий аналіз педагогічної діяльності, коли явища педагогічної дійсності співвідносяться вчителем зі своїми діями. Суттєво, що педагогічний аналіз містить такі функції: діагностичну, пізнавальну, перетворювальну, самоосвітню.

Важливо, що педагогічна практика стає джерелом професійного зростання вчителя лише в тій мірі, в якій вона є об'єктом структурованого аналізу: невідрефлексована практика з часом може привести не до розвитку, а до професійної стагнації вчителя. Відтак, рефлексія – це важливий механізм продуктивного мислення, особлива організація процесів розуміння, що відбувається в широкому системному контексті, процес самоаналізу і активного осмислення стану і дій індивіда і інших людей, включених у процес розв'язання педагогічних задач. Тому рефлексія може здійснюватися як у внутрішньому плані переживання і самозвіту індивіда, так і в зовнішньому плані як колективна мислєдіяльність і сумісний пошук вирішення проблем [1–6].

Педагогічна рефлексія у діяльності – це процес послідовних дій від утруднення (сумнівів) до його обговорення з самим собою і до пошуку шляхів виходу із проблемної ситуації. Загалом, рефлексія – це комплексна розумова здібність до постійного аналізу і оцінки кожного кроку професійної діяльності. Саме за допомогою рефлексивних здібностей, які включають низку основних інтелектуальних умінь, вчитель може керувати власною професійною діяльністю в умовах невизначеності у проблемному полі різноманітних педагогічних задач. Узяті разом, ці “ключові уміння” складають своєрідну технологію рефлексії, за допомогою якої і удосконалюється професійний досвід вчителя. Ці уміння представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Опитувальник визначення розвитку здатності вчителя до рефлексії

УМІННЯ	БАЛИ
Уміння побачити в педагогічній ситуації проблему і оформити її у вигляді педагогічних завдань	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння при постановці педагогічного завдання орієнтуватися на учня як на суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності, який активно розвивається, має власні мотиви і цілі	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння зробити предметом аналізу кожен свій педагогічний крок	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння конкретизувати і структурувати проблему	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння розсунути горизонти практики і бачити нові проблеми, які впливають із попереднього досвіду	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння знайти способи вирішення задачі	1 2 3 4 5 6 7 8 9

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

Уміння тактично мислити, тобто конкретизувати педагогічні завдання в поетапні і оперативні, приймати оптимальні рішення в умовах невизначеності, гнучко перебудовуватися у міру зміни ситуації	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння "версифіковано" мислити, тобто мислити припущеннями гіпотезами, версіями	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння працювати в системі "паралельних цілей", створювати "поле можливостей" для педагогічного маневру	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння в ситуації дефіциту часу приймати правильне рішення для розв'язання важких педагогічних ситуацій	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння аналізувати педагогічну ситуацію в динаміці її розвитку, бачити близькі і віддалені результати	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння залучати різноманітні теорії для осмислення власного досвіду	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння аналізувати і акумулювати в своєму досвіді кращі зразки педагогічної практики	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння комбінувати елементи теорії і практики, щоб одержати ціле знання, яке характеризується новизною	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння об'єктивно і неупереджено оцінювати педагогічні факти і явища	1 2 3 4 5 6 7 8 9
Уміння доказово, аргументовано, ясно і дохідливо викладати свою точку зору	1 2 3 4 5 6 7 8 9

Під час процесу вдосконалення майстерності і розвитку професійної компетентності перед вчителем виникає низка завдань як особистісного, так і професійного розвитку, коли рівні особистісного, морального і інтелектуального розвитку істотно зумовлюють успішність професійно-педагогічної діяльності. Відтак, необхідною умовою освіти і самоосвіти педагога є взаємозв'язок особистісного і професійного розвитку.

У таблиці 2 подано співвідношення параметрів особистісного і професійного розвитку педагога.

Таблиця 2.

Взаємозв'язок особистісного і професійного розвитку педагога

ПАРАМЕТРИ	ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК	ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК
ЦІННОСТІ	Розвиток і розширення системи ціннісних орієнтацій особистості як системи морально-етичних принципів, що детермінують діяльність	Розвиток і розширення системи ціннісних орієнтацій особистості як системи морально-етичних принципів, що детермінують професійну діяльність
МЕТА	Розвиток тенденції до самоактуалізації і самореалізації особистості	Розвиток позитивної мотивації до професійної діяльності і підвищення своєї майстерності, самореалізація
Я-КОНЦЕПЦІЯ	Розвиток і поглиблення адекватного і цілісного уявлення про себе, зміцнення позитивної Я-концепції.	Адекватне формування Я-концепції вчителя. Зміцнення адекватної професійної самооцінки та позитивної захищеності.
ПЕРСПЕКТИВА	Визначення напрямів і перспектив подальшого внутрішнього зростання	Прогнозування кар'єрного зростання і "творіння" власної професійної біографії
ЗАВДАННЯ РОЗВИТКУ	Активізація розвитку когнітивної сфери як здатності до абстрактнішого і узагальненого розуміння і диференціації, категоризації явищ навколишнього світу. Рефлексія власної діяльності, особистісного досвіду.	Корекція, вдосконалення наявних професійних умінь, навичок, способів діяльності на основі інтеріоризації нової інформації. Рефлексія професійної діяльності, педагогічного досвіду

Відтак, можна дійти висновку, що вимоги до пошукової, творчої діяльності вчителя окреслюються такими аспектами: пошукова діяльність має носити практико-орієнтований характер, тобто бути спрямованою на вирішення конкретних і реальних проблем шкільного життя; ця діяльність також має носити контекстний характер, тобто здійснюватися в природних умовах освітнього процесу; пошукова діяльність має також носити безперервний характер, тобто здійснюватися постійно, систематично; крім того, ця діяльність має носити оптимістичний характер, тобто включати позитивну установку на успіх; вона також має повинна носити прогностичний характер, коли отриманий результат визначає напрям і характер наступних проб; нарешті, пошукова діяльність має виявляти індивідуалізований характер, тобто будуватися з урахуванням наявного унікального досвіду вчителя, його оригінальної системи професійних "конструктів", особливостей пізнавального стилю; нарешті пошукова діяльність має носити "версифікаційний" характер.

Література:

1. Багаева И.Д. Профессионализм педагогической деятельности: сущность и структура / И.Д. Багаева // Профессионализм педагогической деятельности: Тезисы докладов научно-практической конференции. – Ижевск, 1992. – С.3-5.
2. Вознюк О.В. Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти: інтегративний підхід: Монографія / О.В. Вознюк, О.А.Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 684 с.
3. Даутова О.Б. Самообразование учителя как условие его личностного профессионального развития / О.Б. Даутова, С.В. Христофоров // Инновации и образование. Сборник материалов конференции. Серия “Symposium”, выпуск 29. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 309-317.
4. Круль Р. Учитель как носитель ценностей в формировании личности / Р. Круль // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі, Збірник матеріалів міжнародного конгресу, IV Слов'янські Педагогічні Читання. – Черкаси, 2005. – С. 37-40.
5. Нещадим М.І. Військова освіта України : історія, теорія, методологія, практика : Монографія / М.І. Нещадим. – К. : Вид.-полігр. центр “Київський університет”, 2003. – 852 с.
6. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 2006. – Т. 2. – 816 с.